

Naantalin luostarin kirja suomeksi. Keskiaikaisia tekstejä pyhimyksistä ja parantamisesta

Arvio teoksesta Kauko, Mikko & Marko Lamberg (toim.) *Naantalin luostarin kirja*. Tietolipas 254. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 2017. 504 s. ISBN 978-952-222-866-6.

Susanna Niiranen

Suomessa ilmestyy aivan liian vähän suomenkielisillä käännöksillä varustettuja lähdeeditioita historian teksteistä. Keskiajan tekstien suhteen puute on suorastaan huutava, sillä yksipuolistuva kielitaito ei valitettavasti salli useinkaan lähteiden tutkimista alkuperäiskielellä. Keskiajasta kiinnostuneita kuitenkin riittää ja erityisesti opetuskäytössä tutkimukseen perustuvat suomeksi käännetyt lähteet ovat arvokkaita, oli kyseessä sitten koulu-, yliopisto-opetus tai vapaa sivistystyö. Käännökset helpottavat ja auttavat alkuvaiheen tutustumista keskiaikaisiin lähteisiin, jolloin kynnyks alkuperäiskielen opiskeluun myös madaltuu.

Tähän tarpeeseen vastaa Marko Lambergin ja Mikko Kaukon toimittama *Naantalin luostarin kirja*. Teos on julkaistu vuonna 2017 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran *Tietolipas* -sarjassa. Kysymyksessä ei ole kuitenkaan varsinainen lähde-editio, vaan suomennos, sillä ruotsinkielistä alkuperäistekstiä ei ole sisällytetty teokseen. Ratkaisu selittynee sillä, että teos on tällaisenaankin noin 500 sivun laajuinen ja alkuperäistekstin lisääminen kriittisistä kommentaiteista puhumattakaan olisi kasvattanut sivumäärää liikaa. Kuten tekijät johdannossa kertovat, monet teoksen alkuperäistekstit ovat saatavilla digitoituina ja/tai transkriboituina, joten halutessaan kiinnostuneet voivat etsiä ne käsiinsä.

Merkittäväksi suomennoksen tekee se, että se on tehty keskiaikaisen niteen eli koodeksin kaikista osista. Tekstejä on yhteensä 26 kappaletta aihevalikoiman liikkuessa pyhimyselämäkerroista lääkeresepteihin. Aivan tarkalleen ei tiedetä, milloin, miksi ja missä mikäkin osa on niteeseen sisällytetty. Tällaisenaan suomennettu teos antaa kuitenkin kokonaisvaltaisen kuvan 1440-luvulta lähtien luostarikäytössä olleesta teoksesta. Naantalin luostarin toiminta lakkasi 1500-luvun lopulla viimeisen nunnan kuoltua vuonna 1591.

Kiinnostavaa on se, että *Naantalin luostarin kirja* edustaa itsekin varhaista käännöskirjallisuutta; nuoremmalla muinaisruotsilla (ruotsin kielihistoriassa yleensä 1375–1526) kirjoitetut tekstit ovat keskiaikaisia käännöksiä muista eurooppalaisista kielistä, etenkin latinasta. Kirjoittamassaan johdannossa filologi Kauko ja historioitsija Lamberg (jolla myös filologin tausta) tuovat esiin näiden keskiaikaisten käännösten erityispiirteet; ne ovat harvoin suoria käännöksiä tietyistä tekstistä, vaan pikemminkin yhdistelmiä tai muunnoksia useammasta tekstistä. Kuten Kauko jo väitöskirjassaan (2015) osoitti, keskiaikaiset kääntäjät, kuten Naantalissa vaikuttanut Jöns Budde (n. 1437–1491 jälk.), käyttivät kansainvälisiä vaikutteita ja kielikontakteja hyvinkin luovasti sekä lisäsivät käännöksiin omia painotuksiaan.

Kirjoittajia yhdistääkin juuri naantalilaismunkki ja -kääntäjä Jöns Budden tutkimus. Myös Lamberg on tutkinut Jöns Buddea monografian verran. Johdantoluvussa taustoitetaan ilahduttavasti sekä Naantalin että sen emoluostari Vadstenan birgittalaisveljien ja -sisarten kirjoituskulttuuria. Lukijalle tarjotaan kattava historiografinen katsaus koodeksin vaiheista keskiajalta ja aiheen tutkimuksesta antikvaarisesta asiantuntijasta Elias Brenneristä (1647–1717) ja luonnontutkija Pehr Osbeckista (1723–1805) nykypäivään. Myös suomenkielisen käännöksen periaatteet on tuotu selkeästi esiin.

Vanhin Suomeen liittyvä lääketieteellinen teksti

Tukholman kuninkaallisen kirjastonhoitaja Gustaf Edvard Klemmingiä (1823–1893) on kiittäminen monista keskiajan transkriptioista. Minulla oli tilaisuus vuonna 2012 käydä läpi Klemmingin transkriptio niin sanotusta *Naantalin luostarin yrttikirjasta* – joka on osa *Naantalin luostarin kirjaa* – merkki merkiltä käsikirjoitukseen verraten ja sen perusteella kuninkaallisen kirjastonhoitajan työtä voidaan pitää hyvinkin luotettavana. Sen sijaan tekstin käännöksiä ei tietääkseni ole julkaistu ennen Turun yliopiston eläinfysiologian professori emeritus Rauno Tirrin ja kääntäjä Seija Tirrin kolmikielisiä käännöksiä teoksessa *Naantalin luostarin lääke- ja yrttikirja – Nådendals klosterns läke- och örtabok – Naantali Monastery Herbal* (2011). Naantalin yrttikirjan Kaukon ja Lambergin toimittamaan teokseen on kääntänyt niin ikään Rauno Tirri ja edesmennyt Seija Tirri.

Seuraavassa esitän muutaman huomion erityisesti tästä osasta, koska olen tutkinut samaa tekstiä itsekin, ja koska käsillä oleva *J@rgonian* numero keskittyy erityisesti terveystieteen aiheisiin. Rauno ja Seija Tirri mainitsevat kirjan osan olevan ”vanhin Suomesta tunnettu kansankielinen sairauksien hoitoa käsittelevä teos”. Tarkalleen ei tiedetä, onko teksti laadittu Vadstenassa vai Naantalissa vai kenties molemmissa paikoissa. On kuitenkin hyvä muistaa, että niteen ainoan lääkinällisen tekstin, joka tyyllillisesti ja sisällöllisesti poikkeaa muista, kristilliseen kertomaperinteeseen liittyvistä teksteistä, lisäksi hengellisiäkin tekstejä voidaan pitää ”hoitavina”. Paitsi että pyhimyslegendoilla ja hyvän elämän ohjeilla ohjattiin kristillisen ajattelutavan mukaiseen elämäntapaan ja moraaliin, niillä ajateltiin olevan myös sielua hoitavia vaikutuksia. Lisäksi monet näistä kertomuksista sisältävät kuvauksia ihmeperantumisista.

Luetellessaan käänösperiaatteita Kauko ja Lamberg mainitsevat, että siellä täällä alkuperäisen ruotsinkielisen tekstin keskellä esiintyvät latinankieliset sanat, fraasit ja sitaatit on useimmiten jätetty suomennokseen ja käännetty alaviitteissä (s. 42). Pidän periaatetta hyvänä. Täten suomennoksen lukijalle muodostuu käsitys tekstin monikielisydestä ja koodinvaihdosta. Juuri koodinvaihtoon – joka oli tuiki tavallista erityisesti keskiajan vernakulaareissa lääketieteellisissä ja lääkinnällisissä teksteissä – olisin suonut kiinnitettävän enemmän huomiota, kun tekijät ovat nimenomaan kääntämiseen perehtyneitä ja asianmukaisesti korostavat tekstien ylipaikallista ja transnationaalista luonnetta.

Jostain syystä periaatteesta ei kuitenkaan pidetä täysin kiinni. Esimerkiksi alkuperäistekstissä usein toistuva latinan sana *item* (suomeksi 'samoin') on jätetty suomennoksesta pois, koska tekijöiden mukaan rakenne on ”kankea” (s. 262) ja ”nykylukijaa vieraannuttava” (s. 42). Näin voi olla, mutta eikö alkuperäinen rakenne ja ilmaus olisi palvellut esimerkiksi keskiaikaisen reseptitekstin luettelomaisuuden välittymistä? Mielestäni juuri *item*-sana on mielenkiintoinen ja tärkeä myös sen vuoksi, että sen avulla olisi hedelmällistä tarkastella, milloin vieraskielinen termi muuttuu lainasanaksi (vai muuttuuko?). Toisaalta taas alkuperäistekstissä latinaksi esiintyvä lääkeaine *thus* esitetään käänöksessä käänösperiaatteen vastaisesti kaksikielisessä muodossa '*thus*-suitsuke'. Koska *thus* todellakin tarkoittaa suitsuketta, sen olisi voinut selittää viitteessä aiemmin selostetun käänösperiaatteen mukaisesti. Lukija ei aina voi tietää, milloin lääkeaine on alkuperäistekstissä ilmaistu latinaksi, milloin ruotsiksi, milloin molemmilla kielillä. Esimerkiksi kohta ”Myrtti tarkoittaa myrttipuuta tai sen hedelmiä...” (s. 269) kuuluu alkuperäistekstissä seuraavasti ”Mirtus thz är pors thrä äller fruktin...”. *Mirtus* on latinaa ja loput ruotsia, minkä olisi voinut välittää käänökseenkin. Toinen seikka on se, että alkuperäistekstin *mirtus* ja *pors* on käännetty ”myrtiksi” (s. 269), vaikka valinnasta olisi ollut hyvä lisätä jonkinlainen selitys. Aiemmassa käänöksessään Tirrit pohtivatkin, oliko kyseessä kenties pohjolassakin luonnonvaraisena kasvava ”suomyrtti” (lat. *myrica gale*) vai jokin muu kasvi, kuten suopursu (lat. *ledum palustre*). Käänöksessä on konsultoitu asiantuntijoita kuten Naantalin luostarin puutarhan kasvejakin tutkinutta kasvisystematiikan ja -ekologian dosentti Terttu Lempiäistä (s. 262).

”Kansankielisten” keskiaikaisten reseptien kääntäminen on erityisen monitieteistä otetta vaativaa toimintaa. Kuten aiemmin todettu, vernakulaarissa tekstissä on yleensä erilaisia muistumia tai suoria lainoja latinasta, joten tarvitaan molempien kielten hallintaa. Lisäksi on hyvä tuntee aikalaiskäsityksiä lääketieteestä ja parantamisesta sekä esimerkiksi lääkeaineiden (kasvi-, eläin- ja mineraaliperäiset ainekset) olemuksesta. Siltikään ei voi aina olla varma, mikä kasvilaji tai kasvinosa on kysymyksessä. Mielenkiintoista olisi ollut kuulla tekijöiden pohdintoja lääketieteellisten tai lääkinnällisten tekstien vernakularisaatiosta laajemminkin. Keskiajan yhteydessä termillä tarkoitetaan erilaisten tekstien kääntämistä ”kansankielille” jo sydänkeskiajalta lähtien ja tekstien muokkautumista prosessin aikana useimmiten populaarimpaan suuntaan ei vain kielen, vaan myös sisällön tasolla.

Keskiaikaisessa tekstissä, oli se sitten mikä hyvänsä, olennaista on tekstilajin määrittely. Naantalin yrttikirjan kohdalla ei ole kuitenkaan huomioitu, että

ensisijaisina ovat lääkeaineet ja vasta sen jälkeen sairaudet, mikä sitoo tekstin nimenomaan herbaalitradiioon. Tämä käy toki ilmi tekstin nimestä ”yrttikirja”. Toisaalta tekstien monien muiden piirteiden tarkastelu paljastaisi sen kiinnostavan, osin hybridimäisenkin luonteen. Siinä kun yhdistyvät antiikin ja keskiajan oppinut lääketieteen traditio sekä paikallisen kulttuurin piirteet.

Sekä Tirrit (s. 21) että Kauko ja Lamberg päättävät (s. 261), että reseptit olisi tarkoitettu nimenomaan nunnien käyttöön. Tämä tulkinta on mahdollinen, mutta edelleen kysymyksiä herättävät ”elimen liialliseen jäykistymiseen” ja ”kivespussien sairauteen” liittyvät reseptit. Hoitivatko nunnat tämän tyyppisiä vaivoja? Itse olen taipuvainen ajattelemaan, että reseptejä on voitu käyttää pedagogisiin tarkoituksiin (mihin Kauko ja Lamberg viittaavat pohtiessaan koko koodeksin käyttöä s. 23) tai niitä on voitu kirjoittaa ylös myös antikvaarisista syistä tai yksinkertaisesti siksi, että parantaminen ja ihmiskeho ovat kaikkina aikakausina olleet yleisesti kiinnostavia asioita.

Koska ruokahalu yleensä kasvaa syödessä, käännösten ja tekstien kontekstoinnin monista ansioista huolimatta jäi hieman vaivaamaan se, miksei ”samalla vaivalla” tehty tekstikriittistä editiota vaikkapa kaksiosaisena volyymina. Tämä olisi mahdollistanut vielä perusteellisemmän sisällöllisen, kielellisen ja kirjahistoriallisen analyysin sekä käännöksen lukemisen alkuperäistekstin rinnalla. Ymmärrän paremmin kuin hyvin monet resurssirajoitteet ja tällaisenaankin teos on erinomainen lisä suomenkielellä julkaistuun keskiajan tutkimukseen, joka koskee vieläpä silloista ”Suomen” aluetta. Keskiaikaisten tekstien saattaminen lukijoiden luettavaksi yhdessä 1400-luvun käännöskäytänteiden ja muun kontekstin kanssa on arvokasta ja palvelee hyvinkin monenlaisia lukijoita.

Yleisen historian dosentti, FT Susanna Niiranen toimii historian oppiaineen yliopistotutkijana Jyväskylän yliopistossa.

Kirjallisuus

Kauko, Mikko. 2015. *Jöns Budde och hans skrifter – yngre fornsvenskt textmaterial och mannen bakom det*. Turun yliopiston julkaisuja – Annales Universitatis Turkuensis. Sarja – ser. B, osa – tom. 402. Humaniora. Turku: Turun yliopisto.

Lamberg, Marko. 2007. *Jöns Budde. Birgittalaisveli ja hänen teoksensa*. Helsinki: SKS.

Tirri, Rauno & Seija Tirri. 2011. *Naantalin luostarin lääke- ja yrttikirja – Nådendals klosterns läke- och örtabok – Naantali Monastery Herbal*. Naantali: Wanha Naantali Kauppa.